نەتەوەسازی: بۆ هێندێک وڵات یەک دەگرنەوە بەڵام هێندێکیتر لێک هەڵدەوەشێن

ئاندرێیاس ویمەر

وەرگێڕ لە ئینگلیزییەوە: کەمال حەسەنپوور

بۆ هێندێک وڵات، زۆر جار بەدرێژایی هێڵی جیاکەرەوەی ئەتنیکی لێک هەڵدەوەشێن، لە کاتێکدا کە ئەوانی دیکە دەیان ساڵ و بگرە سەدان ساڵ بە یەکگرتوویی ماونەوە، سەرەڕای ئەوە کە بەڕیوەبەریی خەڵکێکی بە هەمان شێوە جۆراجۆر دەکەن؟ بە واتایەکی دیکە، بۆچی نەتەوەسازی لە هێندێک شوێن سەرکەوت بەڵام لە شوێنی دیکە شکستی هێنا؟ ئاسەواری شکستی ئاوێتە کردنی سیاسی بە شێوەیەکی ناخ هەژێن لە کارەساتی سووریەدا دەبینرێ.

لەدەرەوەی فۆکوسی چرای میدیاکانی رۆژئاوا، سوودانی باشوور و کۆماری ناوەندیی ئەفریقا لەو ساڵانەی دواییدا هەمان شتیان بەسەر هاتووە. لە هێندێک لە وڵاتانی دەوڵەمەند و دێموکراتیکی ئورووپا، وەک ئیسپانیا، بەلژیک و بریتانیای مەزن، جووڵانەوەی سەربەخۆییخوازیی کۆن گوڕوتینێکی نوێیان گرتوەتەوە. ئەگەری زۆرە کە ئەوان لە ماوی چەند ساڵ یان جیلێکدا لە لەتکردنی ئەو وڵاتانەدا سەرکەون.

ئەدی لە لایەکی دیکە بۆچی لەو بەشەی باشووری چین کە بە زمانی کانتۆنی قسە دەکەن یان تامیلەکانی هیندوستان هیچ جووڵانەوەیەکی سەربەخۆییخوازیی لە گۆڕێدا نیە؟ بۆچی هیچ سیاسەتوانێکی جیددی هەرگیز یەکگرتوویی نەتەوەیی لە وڵاتێکی فرەچەشنی وەک سویس یان بورکینافاسۆی نەهێناوەتە ژێر پرسیار؟ چوونکە لە جۆرە وڵاتانەدا، هەروەک دواتر باس دەکەم، سێ پرۆسەی درێژخایەنی سیاسی بەکاوەخۆ هاندەری پێوەندیی نێوان هاوپەیمانیی سیاسی و پشتیوانیی لە ناو گشت لایەنە ئەتنیکییەکاندا بوون: گەشە کردنی رێکخراوە مەدەنییەکان لە زۆر کۆنەوە، سەرهەڵدانی دەوڵەتێک کە توانایی پێشکەش کردنی خزمەتگوزاریی گشتی لە سەرانسەری وڵاتی بە شێوەی یەکسان هەبووە و دروست بوونی ئامرازێکی هاوبەش بۆ پێوەندیگرتن.

نەتەوەسازی چیە و چ شتێک نەتەوەسازی نیە؟

زۆربەی دارێژەرانی سیاسەتی دەرەوە لە ئەمریکا پێیان وایە کە دێموکراسی باشترین ئامراز بۆ گەیشتن بە یەکگرتوویی سیاسی لە جیهانی باشوورە [مەبەست وڵاتانی ئاسیا، ئەفریقا، ئەمریکای لاتین و کارائیبە کە داهاتی مامناوەندییان لە هی وڵاتانی دەوڵەمەند و پێشکەوتوو کەمترە. و.]، تا ڕادەیەک کە گەلێک لەوان نەتەوەسازی بە مانای دێموکراتیزەکردن لێکدەدەنەوە. دەلیل هێنانەوەکە ئەوەیە: هەڵبژاردنە دێموکراتیکەکان دەنگدەری سەر بە ئەتنیکە جیاوازەکان بۆ ناوەندی سیاسی ڕادەکێشن. هەڵبژاردنەکان سیاسەتوانەکان هان دەدەن هاوپەیمانیی بەرین پێک بێنن کە سنووری ئەتنیکیی دەبەزێنن. شتێکی مسۆگەر ئەوەیە کە نزیکەی گشت ئەو دەوڵەتانەی کە لە نەتەوەسازیدا شکستیان هێناوە و لە لایەن نوخبەی ئەتنیکێکی کەمینە بەرێوە دەچن، سیستەمی دیکتاتۆرییان هەیە، وەک سووریە لە ژێر دەسەڵاتی عەلەوییەکان دەیسەلمێنێ. بە پێچەوانە وڵاتانی دێموکراتیک بە شێوەی ڕێژەیی زۆر وێدەچێ نوێنەری کەمینەکان لە هاوپەیمانیی بەڕێوەبەریی وڵاتدا بەشدار بن.

بەڵام، ئەوە لەبەر ئەو هۆیە نیە کە کۆمەڵگاکان بە تێپەڕ بوونی کات دوای بوون بە دێموکراتیک دەبنە هاوبەشکەر. لە زۆر وڵات کە لەو دواییانەدا بوونە دێموکراتیک، زۆرینە ئەتنیکەکان تەنیا بۆیە دەسەڵات دەگرنە دەست کە تۆڵە لە نوخبەی ئەو ئەتنیکە و لایەنگرانیان بکەنەوە کە پێشدا خاوەن دەسەڵات بوون. عێراق دوای سەددام حوسێن ئەوەی زۆر بە ڕوونی نیشان داوە: زۆرینەی پشتیوانانی ناوخۆیی ئەلقاعیدە و داعش سەر بە بژاردەی پێشووی بەعس و هۆزە نارازییە عەرەبەکانن کە لەو دەسەڵاتەی کە لە کاتی سەددام حوسێن دا هەیان بوو بێ بەش بوون. جگە لەوە، هێندێک لە وڵاتانی خاوەن دێموکراسی، تەنانەت کەمینەی بەرچاویان لە ماوەی چەندین جیلدا پەراوێز خست. وڵاتە یەکگرتووەکان ٧٠ ساڵ دوای بوون بە وڵاتێکی دێموکراتیک هێشتا کۆیەلەتی لە ئارادابوو و ١٠٠ ساڵ پاش نەمانی کۆیلەتیش ڕەش پێستەکان لە سەرەتاییترین مافی دێموکراتیکی خۆیان بێبەش بوون. دێموکراسی و فرەلایەنیی شان بەشانی یەکتر دەچنە پێش و ئەو وڵاتانەی لە لایەن هاوپەیمانیی فرەلایەنەوە بەڕێوەدەچن زووتر دەبنە دێموکراتیک تا ئەو ڕێژیمانەی کە

هەڵاواردنی لایەنەکانی دیکە ڕەچاو دەکەن و دێموکراسی لە پەلوپۆ دەخەن. کورت و پوخت: دێموکراسی نەتەوان دروست ناکا بەڵام ئەو نەتەوانەی کە دروست بوون ئاسانتر دەبنە دێموکراتیک.

لەجیاتی جەخت کردن لەسەر هەڵبژاردنی ئازاد و خاوەن کێبڕکێ، تیشک دەخەمە سەر سێ فاکتەر کە لەسەر خۆ و لە ماوەی چەند جیلدا گەشە دەکەن، بەڵام بۆ دروستکردنی پێوەندیی لە نێوان ئەتنیکەکاندا یەکلاکەرەوەن. لە ئاکامدا، من لە بەشی کۆتاییدا دەیسەلمێنم کە بە پێچەوانەی بۆچوونی زۆر لە ناوەندەکانی داڕشتنی سیاسەت، هێزی دەرەکی دەسەڵاتێکی کەمیان بەسەر نەتەوەسازی لە ماوەیەکی کورتخایەندا هەیە. پێش شرۆڤە کردنی ئەو سێ پرۆسە سیاسییە هێواشە، باسێکی کورت لەسەر پێناسە کردنی نەتەوەسازی لە جێی خۆیدایە.

سکەی نەتەوەسازی دوو ڕووی هەن: بەرین کردنەوەی هاوپەیمانیی سیاسی بە شێوەیەک کە گشت وڵات بگرێتەوە (لایەنی پێکەوەبەستنەوەی سیاسی)؛ و سەرهەڵدانی هەستی وەفاداریی و خۆ پێناسەکردن لەگەڵ دامەزراوەکانی دەوڵەت، بە بێ لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە هەنووکە کێ دەسەڵاتی دەوڵەتی بەدەستەوەیە (لایەنی ناسنامەی سیاسی). بۆ گەشە کردنی هەردوولایەن، پێوەندیی سیاسی نێوان هاوڵاتیان و دەوڵەت دەبێ گشت ئەتنیکەکان بگرێتەوە. پێوەندییەکانی هاوپەیمانیی ئەوتۆ دەوڵەتە نەتەوەییەکان ڕاستەوخۆ بە تاکی شارۆمەند یان ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای ڕێکخراوە سیاسییەکان، ڕێکخراوە خۆبەخشە ناحوکومییەکان، حیزبەکان، تاقمە پیشەییەکان و هتد بەیەکەوە گرێ دەدا. لە دۆخێکی ئایدیالدا، سەرجەم شارۆمەندان بەو ڕایەڵەی هاوپەیمانییانە کە لە دەوڵەتدا کۆبوونەوە، پێکەوە گرێ دەدرێن، بۆیە نوێنەرایەتی خۆیان لە ناوەندی دەسەڵاتدا دەبیننەوە. تەنانەت ئەگەر حیزب یان ڕێبەری خۆشەویستی ئەوان لە دەوڵەتی ئێستادا خاوەنی کورسی نەبن، پێوەندییان بە سیاسەتوانی خاوەن دەسەڵاتی سەر بە ئەتنیکی خۆیانەوە هەیە کە تاکەکان وەک "یەکێک لە خۆیان سەیری دەکەن." لە ڕێژیمی گشتگری ئەوتۆدا، ڕووناکبیران، نوخبەی سیاسی و هەروەها تاکی ئاسایی کۆمەڵگای نەتەوەیی بە شێوەی گشتی وا پێناسە دەکەن کە سەرجەم شارۆمەندان بە شێوەیەکی یەکسان بگرێتەوە بە بێ لەبەرچاو گرتنی پێشینەی ڕەگەزیی یان ئەتنیکیی ئەوان.

نەتەوەسازی ئاسەواری گرینگ و ئەرێنی هەن. هاوپەیمانیی فرەلایەنە جیاوازیی ئەتنیکی لە سیاسەت دادەماڵێ [دەیکاتە شتێکی ناسیاسی]: سیاسەت وەک گەمەیەکی لێنایە کە کۆی بردنەوە و دۆڕاندن تێیدا سفر بێ بە شێوەیەک کە لەویدا هەر گرووپێکی ئەتنیکی خەبات بۆ بە دەستەوە گرتنی کۆنترۆڵی دەوڵەت بکات. لە جیاتان پرسی سیاسی گرینگتر لە پێوەندیی لەگەڵ ئەرکی ڕاستەقینەی دەوڵەت دێتە گۆڕێ. لەوە زیاتر، هاوپەیمانیی فرەلایەن برەو بە هەستی خۆ بە خاوەنی دەوڵەت زانین دەدا و بیرۆکەی ئامانجی گشتیی، لەولای بنەماڵە، گوند، هۆز یان پیشەی خۆت بە هێز دەکات. بۆیە، شارۆمەندانی وڵاتانی گشتگر [واتە ئەو وڵاتانەی کە لەوێدا هیچ لایەک پەراوێز ناخرێ] لە جیات گرووپی ئەتنیکی، چینی کۆمەڵایەتی یان ناوچەی خۆیان، خۆ لەگەڵ نەتەوەکە پێناسە دەکەن و پێی وەفادارن. تەنانەت باشترین ئامێری پرۆپاگاندا، ڕێوڕەسمەکانی ئاڵا، خوێندنەوەی هاوبەشی سروودەکان، یان گۆڕی سەربازی ون، ناتوانن پێناسەیەکی هاوبەشی ئەوتۆ دروست بکەن. ئەوە تەنیا کاتێک دێتە ئاراوە کە مرۆڤ کەسێک لە خەڵکی خۆی لەسەر کورسییەکانی دەوڵەت ببینێ. ئەو شارۆمەندانەی کە خۆیان لەگەڵ نەتەوە پێناسە دەکەن کەمتر لە بەرانبەر دانی باج خۆڕاگریی دەکەن، پشتیوانی دەوڵەتی خۆشبژێویی دەکەن و دەوڵەتی کاریگەرتر بەڕێوەیان دەبەن. لەوەش گرینگتر، ئێمە بە گوێرەی توێژینەوەی پێشوو دەزانین کە هاوپەیمانیی گشتگیر کە لەویدا کەمینەکان و زۆرینە لەخۆ دەگرن، مەترسیی شەڕی ناوخۆش کەم دەکەنەوە و دەبنە هۆی گەشە کردنی ئابووری.

مەرجەکانی پێکهاتنی ئەو جۆرە هاوپەیمانییانە کامانەن؟ من سێ لایەنی پێوەندییەکانی نێوان تاکەکان و دەوڵەت لێک جیا دەکەمەوە: لایەنی ڕێکخراوەیی، یەکێکی سیاسی-ئابووری و لایەنی پێوەندیی. بۆ هەرکام دەکرێ فاکتەرێکی یەکلاکەرەوە دەستنیشان بکرێ کە بوار بۆ پەرە ئەستاندنی هاوپەیمانیی لە نێوان ئەتنیکەکاندا خۆش دەکات و دەبێتە هۆی پێکهێنانی هاوپەیمانیی گشتگرتر. بۆ نیشاندانی چۆنیەتی کارکردی ئەو فاکتەرانە لە ڕوانگەیەکی مێژووییەوە، من بە کورتی شرۆڤەی مێژووی سێ جووت وڵات دەکەم، هەر کام لەو جووتە وڵاتانە یەکێک لەو لایەنە و مێکانیزمانە نیشان دەدەن. بەراوردی نێوان سویس و بەلژیک چۆنیەتی کاریگەریی لایەنی ڕێکخراوەیی لە دروست بوونی نەتەوە نیشان دەدا. بوتسوانا و سومالیا لایەنی دابەشینەوەی خزمەتگوزارییەکان بۆ دروست کردنی نەتەوەدا نیشان دەدا، و ڕوسیا و چین جیاوازی لە مەڕ لایەنی پێوەندیی نیشان دەدەن. هەرکام لەو جووتانە وڵاتانێکن کە قەبارە، پێکهاتەی دێموگرافی-ئەتنیکی، ئەزموونی کۆلۆنیالی، تەمەنی مێژوویی و هەلومەرجی ئابووری وەک یەکیان هەیە بەڵام لە یەکێک لە مێکانیزمەکانی یارمەتیدەر بە دروستبوونی نەتەوەدا لەگەڵ یەکتر جیاوازییان هەیە.

ڕایەڵەی ڕێکخراوی خۆبەخش

لایەنی ڕێکخراوەیی ئەو دامەزراوانە دەگرێتەوە کە دەبنە هۆی هاوپەیمانیی سیاسی لە نێوان دەوڵەت و هاوڵاتییاندا. ئەوان دەتوانن بۆ مەبەستێکی دیاریکراو پێکهاتبن، وەک بۆ وێنە کاتێک کە هاوڵاتییەک دەنگ بە سیاسەتوانیک دەدا کە بەڵێنی جێبەجێکردنی سیاسەتێکی دیاریکراوی داوە؛ یان بە هۆی پێوەندیی پارێزگاریکردن وەک کاتێک کە وەفاداریی سیاسی کەسێک بە پشتیوانیی پارێزەرەکە لە کاتی تەنگانە لە داهاتوودا دەگۆڕدرێتەوە؛ یان ئەوەی کە وەک وڵاتانی خاوەن حیزبی بەهێز و سەربەخۆ بەتەواوی بە دامەزراوە دەکرێ، یان دەتوانێ وەک ڕایەڵەی پێوەندیی نێوان دامەزراوە دەوڵەتییەکان و ڕێکخراوە خۆبەخشەکان خۆی بنوێنێ, وەک کلوبی سیاسی هەرێمی، ڕێکخراوە پیشەییەکان و شتی لەو ئەوتۆ. بە بۆچوونی من لە ئەگەری بوونی ڕێکخراوی خۆبەخش، دامەزراندنی پێوەندیی لە نێوان ئەتنیکە جیاوازەکاندا ئاسانتر دەبێ. ئەو ڕێکخراوانە بەرژەوەندیی تاکەکان پێکەوە گرێ دەدەن، بە شێوەیەک کە سیاسەتوانان و دامودەزگا دەوڵەتییەکان بتوانن بە شێوەیەکی کاریگەرتر پێوەندییان پێوە بگرن. بە پێچەوانە لە سیستەمی پارێزگاریکەرانەدا، هەرکام لە هاوپەیمانییەکان دەبێ بە جیا پێیان ڕابگەی. جگە لەوە، ڕێکخراوە خۆبەخشەکان دەتوانن هاوپەیمانیی ئاسۆیی لەگەڵ یەکتر دروست بکەن، وەک هاوپەیمانیی ڕێکخراوەکانی پەرستاران لە کالیفۆرنیا. بۆیە ڕایەڵەی هاوپەیمانییەکان دەتوانێ لە نێو ناوچەکان و نێوان ئەتنیکە جیاوازەکاندا تەشەنە بکات، و ببێتە هۆی دروستبوونی ڕێکخراوی چەتریی سەرانسەری وڵات بۆ سەرجەم ڕێکخراوە پەرستارییەکان، کە پاشان دەتوانێ بە دامەزراوە حوکوومییەکان یان حیزبێکی سیاسی کە کۆنترۆڵی دەوڵەتی بەدەستەوەیە گرێ بدرێ.

ئاستی گەشەکردنی ڕێکخراوەی خۆبەخشی ئەوتۆ بە تایبەتی لە سەرەتای بوونی وڵاتێکدا گرینگن، وەک دوای دارمانی سیستەمی پاشایەتی (وەک زۆربەی وڵاتانی ئورووپا) یان کاتێک وڵاتانی کۆلۆنی کراو، سەربەخۆیی وەدەست دێنن (وەک زۆربەی باقی وڵاتانی جیهان). ئەگەر ڕایەڵەیەکی چڕ لە ڕێکخراوی ئەوتۆ لەپێشدا بوونیان هەبێ، دەسەڵاتدارە نوێکان دەتوانن کەڵک لەو ڕێکخراوانە بۆ وروژاندنی لایەنگران و ڕاکێشانی ڕێبەرانی سیاسی لەناو ئەواندا کەڵک وەرگرن. پەراوێز خستنی کەمینە نەتەوەکان یان زۆرینەکان لە کەشوهەوایەکی ئەوتۆدا ئەگەری کەمترە: ڕێکخراوە خۆبەخشەکان زۆر جار لقیان لە شوێنە جیاوازەکانی وڵاتدا کە ئەتنیکە جیاوازەکان لێیان دەژین پێکهێناوە. بۆیە پێگەی پشتیوانیی ڕێبەرانی نوێ و خودی ڕێبەرایەتییەکە فرە ئەتنیکی دەبێ.

ئەوە دەکرێ بە شێوەی ئەزموونی بە بەراورد کردنی سویس و بەلژیک نیشان بدرێ. لە سویس، ڕێکخراوە مەدەنییەکان (کلوبی نیشانەگریی، کۆمەڵەی کتێب خوێندنەوە، ڕێکخراوی کۆڕ و تاد) لە سەرانسەری وڵات لە ماوەی کۆتاییەکانی سەدەی ١٨ تا نیوەی سەدەی ١٩ گەشەیان کردبوو. ئەوان بە شێوەیەکی یەکسان بڵاو ببوونەوە چونکە گشت ناوچەکان لە بواری ئابوورییەوە گەشەیان کردبوو و چونکە دەوڵەتشارە بچووکەکان کە سویس لێیان پێکهاتبوو نە توانا و نە خولیای سەرکوتی ئەوانیان هەبوو. بە پێچەوانە، لە بەلژیک، ناپێلێۆن و هەروەها شای هولەند کە جێگای ئەوی گرتەوە، ئەو ڕێکخراوانەیان سەرکوت کردن. لەوەش گرینگتر، ڕێکخراوەکانی بەلژیک ئەو ناوچانەی دەگرتەوە کە لە بواری ئابوورییەوە گەشەی زۆرتریان کردبوو و بەشی خوێندەوارتری فەڕانسەیی زمان و بەشێک لە هاوڵاتیانی دەگرتەوە.

کاتێک بەلژیک لە ١٨٣١ لە پاشایەتی هولەند جیا بۆوە و سەربەخۆ بوو، دەسەڵاتدارە نوێکانی وڵات سەر بە ڕایەڵەی ڕێکخراوە فەڕانسەیی زمانەکان بوون. بێ ئەوەی بیری لێ بکەنەوە، ئەوان زمانی فەڕانسەییان وەک زمانی فەرمیی بۆ بەڕێوەبەرایەتی، سوپا و دادوەریی دیاریکرد. ئەو کەسانەی کە تەنیا بە زمانی فلامیی قسەیان دەکرد، بەشێک لەو ڕایەڵەی ڕێکخراوانە نەبوون و لەبەر ئەو هۆیە نوێنەریان لە دەوڵەتی ناوەندیدا نەبوو، سەرەڕای ئەوەی کە لە بواری دێمۆگرافییەوە فلامییەکان کەمێک لە زۆرینەدابوون. بۆیە، لە بەلژیک، فلامییەکان تا کۆتاییەکانی سەدە لەناوخۆدا وەک کۆلۆنییەک بەڕێوە دەچوون. سەرەتای نەتەوەسازیەکە شکستی هێنا و پاشان پرسی زمان بە توندی کرا بە پرسێکی سیاسی. ئێستا ئەو وڵاتە بە درێژایی هێڵی جیاکەرەوەی زمانەکان خەریکە لێک هەڵدەوەشێ.

لە سویس، گواستنەوە بەرەو دەوڵەت-نەتەوە دوای ماوەیەکی کورت شەڕی ناوخۆ لە ١٨٤٨ هاتە ئاراوە. نوخبەی لیبراڵ کە شەڕەکەیان بردەوە و دەسەڵاتی وڵاتیان بۆ چەند جیل گرتە ئەستۆ، بۆ ڕاکێشانی لایەنگر و ڕێبەر پشتیان بە ڕایەڵەی ڕێکخراوەکانی مەدەنیی کە فرە ناوچە و فرە ئەتنیک بوون بەستبوو. بۆیە کاتێک ئەو پێکهاتەی دەسەڵاتە سەری هەڵدا تایبەتمەندییەکی فرە ئەتنیکی هەبوو: هەر کام لە تاقمە زمانییەکان لە بەرزترین ئاستی دەوڵەت و هەروەها لە ئاستی بەڕێوەبەریی فیدراڵیدا نوێنەریان هەبوو، کە تا ڕادەیەکی زۆر بە گوێرەی قەبارەی حەشیمەتەکەیان بوو. فەڕانسەیی،

ئاڵمانی و ئیتالیایی بوونە زمانی فەرمیی دەوڵەت، بێ ئەوەی زۆر بیری لێ بکەنەوە. لە زۆرینەی مێژووی سیاسی وڵات و تا ئەمڕۆش، فرەچەشنیی زمانیی پرسێکی ناسیاسی ماوەتەوە.

دابین کردنی خزمەتگوزاریی گشتی لە لایەن دەوڵەتەوە

لایەنی ئابووری سیاسی پێوەندیی نێوان دەوڵەت و شارۆمەندەکان، ئەو سامانانە دەگرێتەوە کە لەنێوانیاندا ئاڵوگۆڕ دەکرێ. هاوڵاتیان زۆر وێدەچێ پشتیوانیی دەوڵەتێک بکەن کە خزمەتگوزاریی گشتییان لە بەرامبەر باج، گومرگ و مز کە لێیان وەردەگرێ دابین بکا. ئەوسا پێوەندیی دەوڵەت و شارۆمەندان چیتر لە سەر بنەمای باج ئەستاندن بە هەڕەشەی بەکارهێنانی هێز (وەک لە سەردەمی ڕێژیمە ملهوڕەکانی پێش دەوڵەت-نەتەوە باو بوو)، وەک دیکتاتۆریی پاشایەتی، فەرمانڕەوایەکی ئیمپراتۆر یان ڕێبەرایەتی کۆلۆنیال نابێ. هەرچی دەوڵەت توانایی دابینکردنی خزمەتگوزاریی گشتی لە هەموو ناوچەکانی وڵاتدا هەبێ، هاوبەشێکی دڵخوازتر دەبێ وەک شەریک، و هاوڵاتیان زۆرتر هەوڵ دەدەن هاوپەیمانیی لەگەڵدا دروست بکەن. پێکهاتەی دەوڵەت نوێنگەی ئەو هاوپەیمانییە گشتگرە دەبێ و بەو شێوەیە دەبێتە ڕەنگدانەوەی فرە ئەتنیکیی دانیشتووانی وڵات. ئەو هاوڵاتیانەی کە خزمەتگوزاریی گشتی لە بەرانبەر ئەمەگناسیی سیاسی و باجەکەیان وەردەگرن، بە هەمان شێوە زۆرتر باوەش بۆ لێدوانی ناسیۆنالیستیی دەکەنەوە کە لە لایەن نوخبەی دەسەڵاتدار و یاریدەدەرە ڕووناکبیرەکانیانەوە ئامادە و بڵاو دەکرێنەوە.

مێکانیزمی دووهەم دەکرێ لە بەراورد کردنی سومالیا لەگەڵ بوتسوانادا نیشان بدرێ. کاتێک بوتسوانا لە ١٩٦٦ بوو بە وڵاتێکی سەربەخۆ، دەوڵەتەکەی بە شێوەیەکی کاریگەر توانی هەلی هەناردە کردن بۆ ئاژەڵدارەکان برەخسێنێ، ژێرخانی گواستنەوەی بەشێوەیەکی بەرچاو پەرە پێدا، قوتابخانە و دامەزراوەی پزیشکی دروست بکا و بەرنامەی فریاگوزاری بۆ کاتی ویشکەساڵیی کە جار جار ئابووری ئاژەڵداریی پەک دەخست، دارشت. ئەو دەستپێشخەریانە سوودی یەکسانی بۆ هەموو ناوچەکان هەبوو، و بەڵگەیەکی ئەوتۆ لەبەردەستدا نیە نیشان بدا کە کاربەدەستان لە کاتی تەرخان کردنی سامانەکان بۆ گوندێک یان ناوچەیەک، هەڵاواردنیان بە قازانجی ئەتنیکی خۆیان ڕەچاو کردبێ. لە ئاکامدا، حیزبی دەسەڵاتدار پشتیوانیی دەنگدەرانی سەرجەم ناوچە و ئەتنیکەکانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، کە بە نۆرەی خۆی بووە هۆی پێکهێنانی پارلمان و کابینەیەک کە هیچ ئاسەواری نایەکسانیی سیاسەتی ئەتنیکیی پێوە دیار نەبوو. دوایە ئەو پێکهاتەی دەسەڵاتی گشتگرە، بە تێپەڕ بوونی کات، بووە هۆی خۆپێناسە کردن بە دەوڵەت و زۆرینەی تسوانا، بە شێوەیەک کە تاکەکانی سەر بە کەمینە نەتەوە، وردە وردە ئاسیمیلە بوون [لە ناو ئەتنیکی زۆرینەدا توانەوە].

لە لایەکی دیکەوە، لە سومالیا مەرجەکانی نەتەوەسازی لە ڕێگای دابەشینەوەی خزمەتگوزارییە گشتییەکان هێندە سەرکەوتوو نەبوو. دوای ئەوەی کۆلۆنییە کۆنەکانی ژێر دەسەڵاتی بریتانیا و ئیتالیا یەکیان گرت و بوونە وڵاتێکی سەربەخۆ، توانایییەکی کەم بۆ دابین کردنی خزمەتگوزارییە گشتییەکان بۆ سەرجەم دانیشتووان هەبوو. ئەو بیرۆکراسییەی کە بە خێرایی گەشەی کرد ئاکامی یارمەتی دەرەکی بوو. کاتێک گەیشتە بەشینەوەی پرۆژەکانی دەوڵەت، کاربەدەستەکان سوودیان بەو لایەنانە گەیاند کە توانایی دانی زۆرترین ڕێژەی بەرتیلیان هەبوو، یان ئەو کەسانەی کە سەر بە هۆزی ئەوان یان کەسوکاریان بوون. کودەتای سەربازیی زیاد بارە بە شێوەی کاتی ئەو هەڵسوکەوتەی گۆڕی. لەبەر نەبوونی دامەزراوەی پێویست، ڕێژیمەکەی هەوڵی دا پێشکەش کردنی خزمەتگوزاریی گشتی بە شێوەی هەڵمەتی سەربازیی کورتماوە بەڕێوە بەرێ، وەک خوێندەوار کردنی حەشیمەتە کۆچەرەکەی یان گەیاندنی یارمەتی بە قوربانیانی ویشکەساڵیی. لە دەوڵەتی ناوەندیدا هیچ هاوپەیمانییەکی سیاسی نەیتوانی بەو شێوەیە دروست بێ. بۆیە بارە بناخەی فەرمانڕەواییەکەی بە شێوەی پەرەئەستێن بە لایەنگرە بەوەفاکان لە هاوپەیمانیی هۆزی خۆی و هەروەها ئەوانی کە سەر بە هۆزی دایکی بوون پڕ کردەوە. ئەوانی کە پەراوێز خران لەو پێکهاتەی دەسەڵاتە ئەتنیکییە بێزار بوون. تێکبەردانی هاوپەیمانیی هەردەم لە گۆڕانی هۆز و فەرماندە شەڕکەرەکان دژی یەکتر و شەڕی ناوخۆیی دەیان ساڵە، وڵاتی پارچە پارچە کرد.

ئامرازی هاوبەش بۆ پێوەندیگرتن

سێهەم لایەنی دروستکردنی هاوپەیمانیی لە نێوان شارۆمەندان و دەوڵەت دەگەڕێتەوە بۆ پێوەندیی. ئەگەر تاکەکان بتوانن بە زمانێکی هاوبەش لەگەڵ یەکتر بدوێن دامەزراندنی پێوەندیی لە نێوان ناوچە جیاوازەکان و لە نێوان ئەتنیکە جیاوازەکاندا ئاسانتر دەبێ. ئەوە "تێچووی ئاڵووێر"، بەو مانایە کە هەوڵی پێویست بۆ تێگەیشتن لە مەبەستی یەکتر، بۆ چارەسەر کردنی ناکۆکییەکان، وتووێژ لەسەر سازشەکان و لەو ڕێگایەوە دروستکردنی پێوەندیی و متمانەی بەردەوام، کەمتر دەکات. لەبەر ئەو هۆیە جیاوازیی زمانەکان تەشەنە کردنی ڕایەڵەی سیاسی بۆ سەرجەم ناوچەکانی وڵات هێواش دەکاتەوە.

بۆ نموونە، ڕێگا بدەن مێژووی چین و ڕوسیە لە سەرەتاکانی سەدەی ١٩ تا کۆتایی سەدەی ٢٠ لەگەڵ یەکتر بەراورد بکەین. خەڵکی چین بە زۆر زمان قسە دەکەن، کە پرۆسەی نەتەوەسازی دژوار دەکا. بەڵام، نامە، ڕۆژنامە و کتێب بە شێوە نووسینێکی هاوبەش دەنووسرێن. ئەو شێوە نووسینە لە هیچکام لەو زمانانەی قسەیان پێدەکرێ نزیکتر نیە لە ئاکامدا تاکەکان لە چوارگۆشەی ئەو وڵاتە پان و بەرینە بێ خۆ ماندوو کردن لە یەکتر تێدەگەن. نووسینی هاوچەشن، لە سەردەمی ئیمپراتورییەتەوە، بواری ڕەخساند کە نوخبەی بەڕێوەبەری دامودەزگاکان لە ڕێگای سیستەمێکی تاقیکاریی بە نووسین، هەڵبژرێردرێن کە لە سەرجەم ناوچەکانی وڵات بەڕێوە دەچوو و هیچکامیان بە هۆی جیاوازیی زمانەکەیان لەگەڵ هی ناوەند تووشی هەڵاواردن نەدەبوون. ئەو شێوەیە ئاکامەکەی ئەوە بوو کە نوخبەی هەڵبژێراو وەک دانیشتووانی وڵات فرە زمان بن. ئەوە لە بارەی ئەو تاقمە سیاسییانەی کە لەناو ئەنداماندا دروست دەبوون بەهەمان شێوە بوو، چونکە ئەو کەسانەی نەیانتوانیبا بە زمانی یەکتر قسە بکەن دەیانتوانی بۆ ئاڵوگۆڕی بیروڕا و پێکهێنانی هاوپەیمانیی بە نووسین پێوەندی بە یەکترەوە بکەن.

ئەو ڕێکخراوە کۆماریخوازە دژە ئیمپراتورییەی لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩ سەری هەڵدا، بە هەمان شێوە ئەندامەکانی زمانی جیاوازیان هەبوو [واتە هەمووە هاو زمان نەبوون]. کاتێک کە ئەو هێزانە لە ١٩١١ بە ڕێبەریی کۆمینتانگ ئیمپراتورییان ڕووخاند و دەسەڵاتیان بەدەستەوە گرت، پێکهاتەی دەسەڵات بە فرەناوچەیی مایەوە و نیشانەی کەمی باڵادەستیی زمانێکی پێوە دیاربوو. هەمان شت دەکرێ لەسەر حیزبی کۆمۆنیست کە لە ١٩٤٩ دەسەڵاتی گرتە دەست بگوترێ. بە لەبەرچاو گرتنی سروشتی گشتگری هاوپەیمانیی دەسەڵاتدار، هیچکات ناسیۆنالیزمی زمانیی لە ناو گرووپەکانی ناو زۆرینەی گەلی هان کە بە زمانی مەندرین قسە ناکەن سەری هەڵنەدا. هانەکان وەک گەلێکی فرەزمان، بەڵام لە بواری ئەتنیکییەوە هاوشێوە حیساب دەکران. هەرواهوریای ناسیۆنالیزمی زمانیی لەناو گەلی هان، کە زۆرینەن، هیچکات بەرز نەبۆوە.

بەڵام ئەو شتە لە تەواوی مێژووی هاوچەرخی ڕوسیەدا بوونی هەبووە و ئیمپراتورییەکە دوو جار بە درێژایی هێڵی جیاکەرەوەی زمانەکان لێک هەڵوەشاوە: دوای شۆڕشی بولشەڤیکیی لە ئۆکتۆبری ١٩١٧ و دواتر لە ئاکامی ڕێفۆرمەکانی گۆرباچۆف لە ١٩٨٩. یەکێک لە هۆیەکان ئەوە بوو کە پێکهێنانی هاوپەیمانیی سیاسی لە نێوان حەشیمەتێک کە بە چەندین زمان قسە دەکەن کە لە ڕوانگەی زمانناسییەوە لێک جیاوازن، لە فینلەندی تا ئاڵمانی، لە ڕووسی تا تورکی و لە کۆرەیی تا ڕۆمانیایی، دژوارە. جگە لەوە، بە پێچەوانەی چین، ئەو زمانانە بە شێوە نووسینی جیاواز دەنووسرێن، لە ناویاندا لاتین، عەرەبی، کریلی و موغولی. کاتێک سەردەمی سیاسەتی جەماوەریی لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩ دەستی پێکرد، ڕایەڵەی هاوپەیمانییەکان لەناو زمانە جیاوازەکاندا دروست بوون، چونکە دەستڕاگەیشتن بە جەماوەری خوێندەوار لە ڕێگای ئامرازی تەبلیغاتیی وەک ڕۆژنامە پێویستی بە شێوە نووسینی هاوبەش و زمانی هاوبەشە. بۆیە ئەو حیزبە خاوەن جەماوەرانەی کە لە دە ساڵەی کۆتایی سەدەی ١٩ و دەیەکانی دوای سەدەی ٢٠ سەریان هەڵدا تەنیا لەناو کۆمەڵگای بەشێک لە زمانەکاندا دروست بوون (ئەرمەنەکان، گورجستانیەکان، فینلەندیەکان، لەهستانیەکان تاد.). یان ئەوان وەک لێفەیەکی چل تیکە لە ڕایەڵەی زمانی هاوشێوە دەچوون، وەک ئەوەی کە لە ناو مەنشەڤیک دا بەرچاو دەکەوت. هۆشیاریی نەتەوەیی لە ناو دەرزەنێک شێوە زمانی دیاریکراودا سەری هەڵدا، لەجیات ئەوەی کە وەک هی هانەکانی چین بێ، کە بووە پێناسەیەکی گشتگر.

سیاسەتی نەتەوەکانی یەکیەتی سۆڤیەت دوای شۆڕشی ١٩١٧ بناغەکانی ئەو شێوە هەلسوکەوتەی بە خوێندەوار کردنی کەمینەکان بە زمانی خۆیان پتەوتر کرد. نوخبەکانی ئەوان ڕێگایان پێدرا کە ئەو پارێزگا و ناوچانەی خاوەن زمانی دیاریکراو بوون بەڕێوە بەرن بەڵام لە ژێر چاودێریی چڕی مۆسکۆدا. ئەوە بواری بۆ پێکهاتنی ڕایەڵەی گەندەڵکار لە ناوچە

ئەتنیکییەکان ڕەخساند. کەمینەکان بە شێوەیەکی بەربڵاو لە ناو بەڕێوەبەرایەتیی حیزب، سەرووترین پلەکانی ئیداریی و سوپا بێ نوێنەر مانەوە. کەوابوو جێگای سەرسوڕمان نیە کە ڕێبەرانی یەکیەتی سۆڤیەت لە دروست کردنی "گەلی سۆڤیەت"ی یەکگرتوودا سەرکەوتوو نەبوون، بۆیە لە سەردەمی خروشچۆف بەولاوە سیاسەتی تواندنەوەی هەرچی زۆرتریان گرتە بەر. گۆڕەپانی سیاسیی بەردەوام وەک لێفەی چل تیکەی تەریک کەوتووی گرووپی ئەتنیکی دەچوو و لە کۆتاییدا کاتێک کە سەهۆڵی دەسەڵاتی سەرەڕۆ لە سەردەمی گۆرباچۆفدا توایەوە، وڵاتەکە بە درێژایی هێڵی جیاکەرەوەی زمانەکان لێک هەڵوەشا.

گەڕانەوە بۆ مێژوو: سەرهەڵدانی دەوڵەت و نەتەوەسازی

بە گەڕانەوە بۆ مێژووی دوورتر، ئێمە دەتوانین بپرسین توانایی دەوڵەت بۆ دابین کردنی خزمەتگوزاریی گشتی و زمانی یەکدەست سەرچاوەی گرتووە. لە ڕوانگەی منەوە هەردووکیان میراتی دەوڵەتی ناوەندگەرا بوون کە پێش سەردەمی کۆلۆنیالی و پێش گواستنەوە بۆ دەوڵەت-نەتەوەی مۆدێرن دروست بوون. لەو شوێنانەی کە فەرمانڕەوایی بە چڕی ناوەندگەرا گەشەیان کردبوو، بەڕیوەبەرایەتی بیرۆکراتیک سەریان هەڵدا کە فێربوون چۆن ناوچە جیاوازەکانی وڵات بە شێوەی ڕێکخراوەیی ئاوێتە و لە بواری سیاسییەوە کۆنترۆڵ بکەن. ئەو دەوڵەتانەی کە تازە دەوڵەت-نەتەوەیان پێکهێنابوو کەڵکیان لەو زانیارییە و ژێرخانە بیرۆکراتیکەکانی کرد تا خزمەتگوزاریی گشتی بۆ سەرانسەری ناوچەکان دابین بکەن. دوای ماوەیەکی دوورودرێژ، ئەو دەوڵەتە بە چڕی ناوەندگەرایانە نوخبەکانی دەوروبەر و لایەنگرانیان هاندا زمانی نوخبەی ناوەند (یان وەک چین: شێوە نووسین) هەڵبژێرن. ئەوە بووە هۆی گەشەکردنی پێگەی کاریی ئەوان و ڕێگای پێدان کە ئیدیعای خاوەندارییەتی کولتوری "بەرزی" ناوەندی سیاسی بکەن.

بۆ نموونە پێش ئەوەی بوتسوانا ببێتە کۆلۆنی، چەند میرنشینی ناوەند گەرا و یەکگرتوو سەریان هەڵدابوو، کە لە لایەن ئەو بەگزادانەی کە بە زمانی تسوانا دەدوان بەڕێوە دەچوون. کاتێک کە لە لایەن دەوڵەتی دوای کۆلۆنیالییەوە هێنرانە ژێر ڕکێف ، ئەو میرنشینانە بە شێوەیەکی باش خزمەتگوزاریی گشتییان کە لە لایەن دەوڵەتەوە دابین کرابوو گەیاندە هاوڵاتیان: ئەوان ئەو کارەیان بە پشتیوانیی ڕەوایی و ئەو ژێرخانە دامەزراوەییە کرد کە بەڕیوەبەرایەتییان لەسەر دامەزراندبوو. ئەوان بەهەمان شێوە لە سەردەمی پێش کۆلۆنیال، لە ماوەی کۆلۆنیالیزم و دوای کۆلۆنیالیزمیش برەویان بە ئاسیمیلە کردنی دانیشتووانی غەیرە تسوانایی بۆ کولتور و زمانی باڵادەستی تسوانایی دەدا.

لە مێژووی سومالیا، هیچکات فەرمانڕەوایی ناوەندیی بەسەر ناوچەکانی ناوەوە و زۆرینەی خەڵکە کۆچەرەکەی سەری هەڵنەدا. ئەوە بووە بەربەستێکی بەرچاو بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاریی گشتی دوای سەردەمی کۆلۆنیال. ئاستی هەرە بەرزی ناوندگەرایی سیاسی لە چین لەماوەی هەزاران ساڵدا دەرفەتی سەرهەڵدانی شێوە نووسینی یەکدەست لە سەرانسەری ئیمپراتورییەکەی ڕەخساند و بەهەمان شێوە بووە هۆی ئاسیمیلە بوونی بەشێکی بەرچاو لە نوخبەی سیاسی لە ناوەندە نوێ کۆنفوسیوسییەکانی ئیمپراتوریی. بۆیە دەوڵەتی ناوەندگەرای خۆماڵیی، کە فەرمانڕەوایی کۆلۆنیالی پشتی بەوان بەستبوو، مەرجی پاشخانێکی گرینگی بۆ نەتەوەسازی سەرکەوتوو دەستەبەر کردبوو چونکە ئەوان میراتی دووانەی ژێرخانێکی بیرۆکراسی-سیاسی و زمانێکی هاوشێوەیان هەبوو (یان وەک چین: شێوە نووسین).

لەولای نموونەکانی سەرەوە: شیکارییەکی جیهانی

زۆر ڕوونە کە ئەو نموونانەی لەسەرەوە باسمان کردن کاریگەریی ڕێژەیی سێ مێکانیزمەکان بە شێوەی یەکلاکەرەوە دەرناخەن. ئەوە کاتێک دەردەکەوێ کە ئێمە یەکێک لەو جووتە وڵاتانە لەگەڵ یەکی دیکەی جووتێکی دیکە براورد بکەین. بۆ وێنە لە سومالیا، هەموو بە یەک زمان قسە دەکەن، لە کاتێکدا سویس لە ڕوانگەی زمانییەوە فرەچەشنترە، گەرچی مێژووی نەتەوەسازی ئەو دووانە بە پێچەوانەی یەکترە. لە چین لە بەراورد لەگەڵ سویس، گەشە کردنی ڕێکخراوی کۆمەڵگای مەدەنی تا ١٩١١ نەبوو (جگە لەو ڕێکخراوانەی کە لە لایەن چینێکی بچووکی خوێندەوار پشتیوانیی دەکران)، سەرەڕای ئەوە هاوپەیمانیی لە نێوان ئەتنیکەکاندا سەری هەڵدا. بە واتایەکی دیکە، کاتێک چەند نموونە لەگەڵ یەکتر بەراورد دەکەین بۆمان دەردەکەوێ کە هەموو شتێک وەک یەک نیە [بە کوردیی دەڵێن هەرکەس سمێڵی سوور بوو هەمزاغا نیە. و.].

جگەلەوە، فاکتەری دیکە دەتوانن بۆ نەتەوەسازی یەکلاکەرەوە بن. یەکەم، ئەزموونی کۆلۆنیالی کاریگەریی نیە؟ وڵاتانی وەک سومالیا و بوتسوانا، کە قوربانیی سیاسەتی دووبەرەکیی ساز بکە و فەرمانڕەوایی بکەی هێزی داگیرکەر بوون، لە بەراورد لەگەڵ سویس و ڕوسیە لە هەوڵەکانیان بۆ یەکگرتوویی سیاسی-نەتەوەیی لە ئاستێکی مافخوراو دا نین؟ دووهەم، مرۆڤ دەتوانێ بڵێ کە نەتەوەسازی تا ڕاددەیەکی زۆر مەسەلەی گەشە کردنی ئابوورییە. ئاخۆ ئەگەر پیشەسازیی هەناردەکردنی سەرکەوتوو نەبا و نەکرابا بە ناوەندی سیستەمی بانکیی ناونەتەوەیی و بیمە، سویس وەک سومالیای لێدەهات؟ ئەگەر هیچ ئەڵماسێک لە خاکە خیزەڵانەکەی بوتسوانادا نەدیترابایە، دەیتوانی هێندە کاریگەرانە خزمەتگوزاریی گشتی بگەیەنێتە هاووڵاتیان؟

سێهەم، نەتەوەسازی لە وڵاتانی وەک سویس ئاسانترە کە جیاوازیی ئایینی و زمانیی یەک ناگرنەوە. بە پێچەوانە لە ڕوسیەی ڕۆمانۆف، زۆربەی کەمینە زمانییەکان باوەڕمەندی دینی جیاواز لە زۆرینەی ئۆرتۆدۆکسی ڕوسی زمانی بوون. ئەگەر بەو شێوە بێ، جیاوازیی ئەتنیکی لە ڕوانگەی سیاسییەوە زۆرتر لێک جیاکەرەوەیە و نەتەوەسازی دژوارتر دەبێ. چوارەم و کۆتایی، ئێمە ڕەنگبێ پێویست بکا ڕوانگەیەکی وریاترانەمان هەبێ و بڵێین کە نەتەوەسازی لەو وڵاتانەدا سەرکەوتوو دەبێ کە زۆر شەڕیان لەگەڵ وڵاتانی دیکە کردووە، کە ورووژاندنیان بۆ شەڕی هەمەلایەنە بۆتە هۆی یەکگرتوویی ئەوان. بە هەمان شێوە، لەوانەیە دەوڵەتی ئورووپایی بۆیە توانیان نەتەوەی یەکدەست دروست بکەن چونکە ڕێک کردن و گۆڕانی سنوورەکان بە درێژایی سەدان ساڵ و پاکتاوی ئەتنیکی بووە هۆی دروست بوونی دانیشتووانی یەکدەست کە ئاسانتر لە بەڕێوەبەرییەکی نەتەوەییدا ئاوێتە بوون.

بۆ وەڵامی پرسیاری لەو شێوەیە، ئێمە دەتوانین لە سەر تاقمێک زانیاریی لە بارەی وڵاتانی جیهان لێکۆڵینەوە بکەین. ئەوە یارتەتیدەر دەبێ بۆ بڕیاردان لەسەر ئەوەی کە ئاخۆ ئەو چوار فاکتەرە دەتوانن بۆ تێگەیشتن لەوەی کە نەتەوەسازی لە کوێ سەرکەوتوو بوو و لە کوێ شکستی هێنا یەکلاکەرەوە بن؟ ئەوە بە هەمان شێوە ڕێگامان پێدەدا کە بزانین ئاخۆ ئەو سێ مێکانیزمانەی لە سەرەوە ئاماژەیان پێکرا لە وڵاتانی دیکە جگە لە سویس، بەلژیک، سومالیا، بوتسوانا، چین و ڕوسیە کاریگەر بوون یان نا. بۆ هەرکام لە لێکۆڵینەوە ڕێژەییەکان، ئێمە لە پێشدا پێویستیمان بەوەیە کە بزانین نەتەوەسازی لە هەر وڵاتێک چەندە سەرکەوتوو بووە. بۆ ئەو مەبەستە، من پشت بە هێندێک زانیاریی دەبەستم کە ڕێژەی هاووڵاتیانی سەر بە کۆمەڵگا ئەتنیکییان دەپێوی کە نوێنەرانیان لە بەرزترین ئاستی دەوڵەتدا بەشدار نین. ئەو زانیارییە لە ١٩٤٦ ڕا تا ٢٠٠٥ بۆ ١٥٥ وڵات لەبەر دەستدایە. بە کەڵکوەرگرتن لەو زانیارییە، من نیشانی دەدەم کە هەڵاواردنی سیاسی لەو شوێنانە کەمترە کە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی لەناو دانیشتوواندا بەربڵاوە، لەو شوێنانە کە دەوڵەت لە گەیاندنی خزمەتگوزاریی گشتییدا باشە، و ئەو شوێنانە کە هەرێمی زمانیی زۆرتر وەک یەکە.

بۆ ئەوەی کە شیکارییە ئامارییەکە زۆرتر لەبەردەست دابن، ڕێگا بدەن زانیاریی سێ وڵاتان لەگەڵ یەکتر بەراورد بکەین. بۆ پێوەری گەیاندنی خزمەتگوزاریی گشتی، من پشت بە ڕێژەی خوێندەواریی دەبەستم، کە تا ڕاددەیەکی زۆر لە ژێر کاریگەریی سیستەمی قوتابخانەی گشتی دایە. ئەگەر لە وڵاتێک ٪٨٠ گەورەساڵان بتوانن بنووسن و بخوێننەوە (٪١٥ لە سەرووی ناوەندیی جیهانیی کە ٪٦٥ ە)، کەوابوو ڕێژەی پەراوێز خراوی دانیشتووان نزیکەی ٪٣٠ کەمترە لە وڵاتێک کە تەنیا نیوەی خەڵکەکەی خوێندەوارە (٪١٥ لە ژێر ئاستی مامناوەندیی). بۆ بەراوردی فرە زمانیی، ئێمە لە گۆترە دوو کەس هەڵدەبژێرین و ئەگەری ئەوە کە هاوزمانی یەکتر بن حیساب دەکەین. ئەگەر ٪٥٢ بوو (٪١٤ لە سەرووی ڕێژەی مامناوەندی کە ٪٣٨ ە)، ڕێژەی خەڵکی پەراوێز خراو دووبارە ٪٣٠ کەمترە لە وڵاتێک کە ئەگەرەکەی تەنیا ٪٢٥ ە

(١٤٪ لە ژێر ڕێژەی مامناوەندی). ڕێژەی خەڵکی پەراوێز خراو بە هەمان ئەندازە کەم دەکا ئەگەر ئێمە بۆ هەر پێنج کەس ڕێکخراوێکی کۆمەڵگای مەدەنی زیاد بکەین .
بێجگە لەوەی کە لە سەرەوە هاتە بەرباس، هیچ شی کردنەوەیەکی دیکە بۆ نەتەوەسازی مومکین نیە، هەر وەک لێکۆڵینەوەی ئاماری زیاتر بە بگۆڕی دیکە دەریدەخا. وڵاتان وێناچێ ئەگەری شکستی نەتەوەسازیەکەیان زیاتر بێ ئەگەر بۆ ماوەیەکی درێژخایەن کۆلۆنی بووبن یان دەسەڵاتدارییەکە بە شێوەیەکی دیکە بووە (وەک بە کۆلۆنیکراو لە لایەن خەڵکی لە دەرەوڕا هاتوو یان فەرمانڕەوایی ناڕاستەوخۆ)؛ ئەگەر ئابوورییەکەیان گەشە نەکراو بێ؛ ئەگەر مێژوویەکی دوورودرێژی شەڕ لەگەڵ وڵاتانی دیکەیان هەبێ یان ناکۆکی ئەتنۆ-ناسیۆنالیستییان هەبێ؛ یان جیاوازیی زمانیی و ئایینی یەکتر داپۆشێ .
لە کۆتاییدا، لێکۆڵینەوە لە تاقمە زانیاریی فرە بەربڵاویش نیشانی دەدا کە لەو شوێنانەی کە دەوڵەتی زۆر ناوەندگەرا پێش سەردەمی کۆلۆنیالیی و پێش دەوڵەت-نەتەوە سەریانهەڵدابێ، دەوڵەتانی ئێستایان خزمەتگوزاریی گشتی زۆرتر دابین دەکەن و دانیشتووانی بە زمانی کەمتر قسە دەکەن. ئەوە توخمێکی یەکلاکەرەوەی دیکەی پێویست بۆ نەتەوەسازی پێکدێنی کە لێرە باسی لێکراوە. بۆ نیشاندانی ئەوە ئێمە دەکرێ پشت بە دوو پێوەری مێژووی پێش کۆلۆنیالی دروست کردنی دەوڵەت ببەستین. یەکەمیان بۆ ٧٤ وڵاتی ئاسیا و ئەفریقا لەبەر دەستدایە کە پێکهاتەی سیاسی پێش کۆلۆنیالیی ئەوان لە لایەن مرۆڤناسانەوە تۆمار کراون. زانیاریی دووهەم، کە ئابوورییناسان کۆیان کردوونەوە، ١٤١ وڵاتان دەگرێتەوە و پێوەرەکە لێرە ئەوەیە کە دەوڵەتانی خۆماڵیی تا چ ڕاددەیەک کۆنترۆڵی خاکی وڵاتی ئێستایان لە ماوەی نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدە بەدەستەوە بووە.

ئاکامگیریی سیاسی

شتێکی ئاشکرایە کە ناتوانین بگەڕێینەوە دوایە و وڵاتێکی مێژوویی دروست بکەین کە بەکەڵکی نەتەوەسازی ئەو سەردەمە بێ. توانایی دەوڵەتێکیش بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاریی گشتی ناتوانێ بە یەک دوو ساڵان بە شێوەیەکی بەرچاو بەرز بێتەوە. زمانێکی هاوبەش ناکرێ بە ماوەیەکی کورت فێری دانیشتووان بکرێ. ڕێکخراوی خۆبەخش کە هاوپەیمانیی سیاسی لەدەوری ئەوان پێکبێ ناتوانن لە ماوەیەکی کورتدا ڕیشە داکوتن. لە پێوەندیی لەگەڵ ئەو سێ فاکتەرە سیاسییە یەکلاکەرەوانە، کات بە چەند جیل ئەژمێر دەکرێ نەوک چەند ساڵ. کەوابوو، چاک کردنەوەی دەوڵەتی فەشەل یان نەتەوەسازی ناکرێ لە ماوەی کاتی دەورەیەک یان دوو دەورە سەرکۆماریی وڵاتە یەکگرتووەکان جێبەجێ بێ .
لە ماوەی نزیک بە بیست ساڵی ڕابردوودا، دامەزراوە جیهانییەکان وەک بانکی جیهانیی هەوڵیانداوە دامەزراوەی ئەوتۆ دروست بکەن کە بتوانێ خزمەتگوزاریی گشتی بۆ وڵاتانی جیهانی سێهەم دابین بکات. ئەو پێداگرییە بەردەوامە لەسەر دەوڵەتداریی و دروست کردنی توانایی هەنگاوێکی ئەرێنییە بۆ ڕاستکردنەوەی سیاسەتی دەرەوەی هەڵە کە زۆر جار دەوڵەتانی خۆراوایی دەیگرنە بەر. هۆگریی لێبڕاوانە و درێژخایەن بۆ بەهێز کردنی دامەزراوە دەوڵەتییەکان و کاریگەرتر کردنی ئەوان بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاریی گشتی باشترین سیاسەتی ناونەتەوەییە بۆ یارمەتیکردنی نەتەوەسازی لە سەرانسەری جیهان.
باشترین لایەن بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاریی گشتی دەولەتەکان و دەوڵەتە ناوچەییەکانن، نەوەک ئاژانسەکانی کەرتی تایبەت، ڕێکخراوی خۆبەخشی بیانی یان سوپای داگیرکەر. لەوانەیە ئەوانە لە ڕوانگەی ئابوورییەوە کاریگەرتر بن. بەڵام دابین کردنی خزمەتگوزاریی گشتی لە لایەن هێزی دەرەکییەوە یارمەتییەکی کەم بە ڕەوایی بەخشین بە دەوڵەتە خۆجێیەکان دەکات. ئەوە دەکرێ بە کەڵک وەرگرتن لە لێکۆڵینەوەی خەڵکی ئەفغانستان نیشان بدرێ، کە هەموو ساڵێک لە ٢٠٠٦ تا ٢٠١٥ لە لایەن دامەزراوەی ئەیشا فاوندەیشن بەڕێوە چووە. دابین کردنی خزمەتگوزاریی گشتی لە لایەن بیانییانەوە گەلێک کەمتر کاریگەرە بووە بۆ بردنە سەری ڕێژەی ڕەزامەندیی لە دەوڵەتی خۆجێیی یان هاندانی هاوڵاتیان بۆ ڕوو کردن لە دامەزراوە دەوڵەتییەکان بۆ چارەسەر کردنی ناکۆکییەکانیان، لە جیاتی دەسەڵاتە نەریتییەکان و فەرماندە شەڕکەرەکان. ئەوە هێندەی دیکە ناخۆشە کە ببینی کە ئەفغانستانییەکان ئەو خزمەتگوزارییانەیان پێ باشترە کە لەلایەن تاڵەبانەوە بۆیان دابین دەکرێ تا پرۆژەکانی خزمەتگوزاریی گشتی لە لایەن بیانییانەوە .
ستراتێژییەکی دووهەمی نەتەوەسازی کە بۆ لایەنگریکردن دەبێ ئاوێتەیی پێوەندیگرتن لە ڕێگای پشتیوانیی لە سیستەمی خوێندنی یەکگرتوویە. وڵاتان لە سەرانسەری جیهان ڕێگایەکی زۆریان بڕیوە بۆ خوێندەوار کردنی دانیشتووانیان و فێر کردنیان کە بە زمانێکی هاوبەش قسە بکەن، کە لە درێژخایەندا، وەک لە سەرەوە باس کرا، یارمەتیدەری نەتەوەسازی دەبێ. بۆیە پشتیوانیی بەردەوام لە سیستەمی خوێندنی نەتەوەیی لە بەرانبەر زەختەکانی بودجەیی، ستراتێژییەکی درێژخایەنی بەکەڵکە نە تەنیا بۆ گەیشتن بە گەشە کردنی بەردەوام و یەکسانیی ڕەگەزیی بەڵکو بۆ ئەوەی کە بوار بۆ نەتەوەسازی خۆش بێ .

سێهەم، پشتیوانیی لە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، کە بۆ وێنە لە لایەن دامەزراوە حیزبییەکانی ئاڵمانی وەک فرێدریش-ئێبەرت شتیفتونگ یان دامەزراوەی سۆرۆس، لەوانەیە ببێتە شکستی سیاسی و ئاژاوە. سەرکوتی ئەو دواییانەی ڕێکخراوە خۆبەخشەکانی گەلێک لە وڵاتانی خۆرهەڵاتی ئورووپا کە لەلایەن بیانییانەوە پشتگیریی ئابووریان دەکرێ، ئەوە بە ڕوونی ئاشکرا دەکات. بەڵام لە درێژخایەندا، ئەو ڕێکخراوانە ژێرخانی سیاسی دەستەبەر دەکەن کە یارمەتیدەری دروستبوونی پێوەندیی لە نێوان ئەتنیکەکان دەبێ و ئاوێتە بوونی سیاسی پەرە پێدەدا .

دوایین، بەڵام بژاردەیەکی پڕ گیروگرفتتر بۆ برەودان بە نەتەوەسازی، پشتیوانیی لەو گرووپانەیە کە بۆ ڕێژیمی گشتگیرتر خەبات دەکەن و بۆخۆیان هاوپەیمانیی فرە ئەتنیکییان دروست کردوون. هەر وەک مێژوو نیشانی دەدا، ڕێژیمە زۆر پەراوێزخەرەکان، کە کەمینەیەک دەسەڵاتیان بەسەریدا هەیە، وەک ئەوەی کە ئێستا لە سووریە هەیە زۆر جار تەنیا لە ڕێگای خەباتی چەکداریی بەچۆک دادێن. ئاڵوگۆڕی ئاشتیخوازانە وەک هی ئەفریقای باشوور زۆر دەگمەنن. کەوابوو، توندوتیژیی ئێستا، هێندێک جار نرخێکە کە دەبێ بۆ ئاشتی بەردەوام بدرێ کە ئاوێتە بوونی سیاسی و نەتەوەسازی دەستەبەری دەکەن. بەڵام، هیچ زەمانەتێک نیە کە دەسەڵاتدارە نوێکانی دوای ڕێژیمێکی سەرەڕۆ، زۆر بە ئاسانی تەنیا جێگۆڕکێ نەکەن و ئەو گرووپانە لە نوێنەرایەتیی دەوڵەتی نەتەوەیی پەراوێز نەخەن. جارێکی دیکە، نموونەیەکی باش شێوەی هەڵسوکەوتی نوخبەی شیعەی عێراقە کە چۆن سیاسەتوانە سوننییەکانیان دوای داگیرکاریی ئەمریکا پەراوێز خست. دەکرێ زۆر نمونەی دیکەش لە وڵاتانی دیکەی جیهان بێنینەوە .

بۆیە پێداگریی لەسەر ڕێککەوتنی دابەشینەوەی دەسەڵات، سەرەڕای گشت کەمایەسییە تۆمارکراوەکانی، ئێستاش باشترین بژاردەی لەبەر دەستدایە بۆ هێزە پەراوێزخراوەکان کە لە گۆڕەپانی سیاسی ناوچەیی دا خاوەن دەسەڵاتن. ئەورۆ ڕێژەیەکی کەم لە چاودێران ئەو خەیاڵپلاوە دەکەن کە ئەوە بە ئاسانی دەستەبەر دەبێ. دژواریی جێبەجێ کردنی ڕێککەوتنێکی ئەوتۆ بە پێچەوانەی ویستی هێزە سیاسییە زۆرینەکان زۆر بە باشی لە عێراق دەبینرێ، و ڕەنگبێ بە شێوەیەکی خراپتر لە بۆسنیا، کە ئەگەر لێیان گەڕابان زۆر لەمێژ بوو لێک هەڵدەوەشا. لەبەر ئەو هۆیە دارێژەرانی سیاست دەبێ ئەو بیرۆکەیە ڕەت بکەنەوە کە ئەوە ڕەوایە و دەکرێ "خەڵکی دیکە فێر بکەی چۆن خۆیان بەڕێوە بەرن،" هەر وەک ڕووناکبیرێکی ناودار لە ترۆپکی سەردەمی دڵگەرمیی نەتەوەسازی جۆرج دەبلیو بوش دا باسی کرد. نەتەوەسازی لەدەرەوەڕا تەقریبەن نامومکینە ئەگەر هەلومەرجە مەیدانییەکان بۆ یەکسانیی سیاسی کەمینەکان و زۆرینەکان ئامادە نەبێ.